ПОВІСТЬ НАШИХ ДНІВ

Повість

Редактор Круг сидів у себе за столом над поштою і довгими ножицями зрізував краєчки конвертів. Одним оком він зазирав усередину конверта, а другим час від часу зиркав на художника, що з ображеним виглядом сидів на підвіконні й похмуро дивився на протилежний будинок із вивіскою ВРНГ* (* Вища рада народного господарства.). Огрядний критик, заклавши одну руку за спину, нервово ходив по кабінету. Натикаючись на крісла, він відкидав їх ногою й після цього ще енергійніше жестикулював вільною рукою.

Вступивши до кабінету, я довго не міг розібрати, про що йшла мова. Критик своїм остудженим голосом викрикував:

— Коли вашу школу визнала, як ви говорите, навіть Європа, то це тільки свідчить про те, що ви, товариші, потрапили на смаки буржуазії. Вимоги ж пролетаріату, як вам відомо, зовсім інші. Мене просто дивує, як ви й досі не можете зрозуміти, .що ви своїм формалізмам, своєю школою тягнете революційне мистецтво назад2. Ну, скажіть, будь ласка, кому тепер потрібні ваші дерев'яні плескаті люди, корови й інша нісенітниця, на зразок володи-мирських ікон? Ви ж самі не захочете їх повісити в своїй хаті, бо знаєте, що навіть мухи не витримають і повизди-хають від цієї мерлятини.

Тепер мені стало зрозуміло, що критик вів наступ на представника цієї школи — присутнього тут художника. Художник різко обернувся на підвіконні й проговорив:

— Монументальне мистецтво теж давало шедеври. Критик з серцем кинув за вікно цигарку і, широко розставивши ноги, тим же роздратованим тоном відказав:

— Та зрозумійте ж нарешті, що революція — не плеската форма з застиглими очима ікони, а нестримний рух, повний героїзму, піднесення й боротьби. От коли б ви користувались класичними формами попередніх стилів для створення нашого нового, пролетарського, тоді інша річ. Для цього настали вже і час, і обставини. Але я не бачу навіть спроб у вас

— Ви не бачите спроб,— відказав художник,— а я не бачу відповідних, як ви говорите, обставин.

— Як-то не бачите? — одірвавшись від своєї пошти, здивовано проговорив редактор.— Як-то не бачите? Ви, голубчику, все ще спите! Ось тут у мене лежить,— і він висунув шухляду,— інтересний документ.

— Знаємо ці документи,— зневажливо відказав художник.— Ваші робкорівські панегірики якщо не вбили ще, так уб'ють у суспільстві останню довіру до друкованого слова.

Редактор шпурнув на стіл ножиці і, ще більше висунув* ши шухляду, вихопив звідти якийсь рукопис і потряс ним над столом.

— Які панегірики? — фиркав він у вуса.— Справжні до-^ кументи про живих людей, яких я знаю.

— А я вірю тільки фактам.

— Факти самі до вас не прийдуть, ідіть на фабрики й заводи, їдьте в індустріальні центри, подивіться, що там робиться,— і будете мата факти. "Панегірики"! Я ж його за язик не тяг.

— А хто це вас так переконав?

— Хто? Робкор, а в майбутньому, може, і письменник* Я навіть прізвища його не пам'ятаю. Ось,— редактор хутко перегорнув рукопис,

— Тур якийсь. І цих документів, товаришу, я не проміняю на всю вашу виставку.

Художник .поблажливо посміхнувся, зсунувся із підвіконня і вже спокійнішим тоном сказав:

— Ну, добре, що ж це за документи?

— Та більш переконливі, ніж ваші шедеври.

— Мабуть тому, що червоним атраментом написані? Редактор витріщив очі і, здавалось, задихнувся. До столу підійшов критик.

— А ви навіть кіновар'ю пишете,— сказав він,— і все-таки користі ніякої. Велика річ? Прочитайте, Круг.

— Я вже читав,— сказав редактор, усе ще фиркаючи у вуса.

— Тим краще.

— Самі читайте, я не маю часу...

— Ну та почитайте, у вас же не голос, а гучномовець

— Тоді сідайте і слухайте. Тільки я маю в своєму роз" порядженні півгодини. Коли сьогодні не закінчу, продовження буде завтра.

— Гаразд.

Ми з критиком розмістились на канапі, а художник, запаливши цигарку, почав ходити попід стіною кабінету. Редактор прокашлявся.

— Допис названо "Історія зеленої пляшки". Що за історія, побачите самі. Так-от:

"Там, де на прокуреному степу простяглися в різні кінці стальні рейки, сотні димарів стирчать у небо, як старі палі над водою.

У тій балці, про яку я маю сказати, лежало в ряд сірими брусами вісім заводів, а довкола, по долині, ніби хто розкидав стару цеглу під сонцем, наспіх розташувалися старі робітничі селища. По вінцях долини на стальному пружку метушливо бігали засмальцьовані паровози й хрипко перегукувались із заводами, аж доки одного разу не розтав у небі останній дим. Вся ця група заводів належала акціонерному товариству.

Шкіряні й металургійні випускали і під час війни свою продукцію, але дві гути дзеркала й пляшки замінили на хімічну начинку для снарядів. Акції товариства хутко почали вкриватися дивідендами, як бойовища трупами, але вибухнула Жовтнева революція і здула адміністрацію разом із пайовиками.

Всі повтікали до Європи.

З того часу на верстатах гут безпечно забігали миші. Старий майстер, якого звали просто — Митрич, ще довго згадував:

— Бувало, зайдеш та як глянеш, так на тебе й посуне сум: кругом павутиння, як пацьорки, у ваннах повно соломи, а навколо по коліна кізяків. А вночі краще й не заходь: сови, мов відьми на Лисій горі. І на селище глянеш — теж мов кладовище. Неуладиця пішла — тільки мать та бог, та все' щоб триетажне, та все щоб у "канцелярію".

— Воно й не дивно-— кивав головою Автоном, його приятель.— Фронт усю силу забрав, а не на фронт, так у партизани пішли, бо дома сидіти й не думай.

Під час громадянської війни селище разів із двадцять переходило з рук до рук. Машини й апарати зникли безслідно, а двір поверх бруку вкрився бур'яном, мов удовине подвір'я.

— А що таке завод без апаратів? — питав Митрич.— Те ж саме, що й робітник без заводу.

Склодуви не могли жити без гути, як рослина без води, як тіло без душі. Сидіти ж у своїх закамарках у Собачіївці без діла і сваритися з старими зголоднілими батьками для всіх, хто залишився ще в селищі, було важче за десять фронтів. Коли нарешті прогнали денікінців, почали скликати мітинги, говорили на них до хрипоти, і кінчались вони здебільшого лайкою.

— Що ти зробиш без голови? — кричав один.

— Може, ти будеш за командира? — єхидно питав другий.

— І я можу,— задерикувато відповідав який-небудь комсомолець.

— Які розумні стали! Мабуть, в партизанах набралися розуму!

— Та на чорта нам командири? — говорив дивуючись Автоном.— От Митрича наставимо — і все!

— Що ж Митрич — і Митрича знаємо.

Проте за кілька днів знову скликали мітинг. Навіть зробили декілька суботників і поставили на площі арку, а над братською могилою розстріляних товаришів — щось подібне до монумента з битого скла. Але гута все ще стояла, мов катафалк, і задубілий димар сумно дивився на поріслий бур'яном двір.

Одного дня на селище долинув із вітром гудок. Він ніби аж захлинався від задоволення й гукав незвично довго. Все, що було живого в СобачіївцІ, поквапливо виповзло із своїх закамарків і заздро напружило слух. Гудок, як далека музика, вигравав за горою, а димар старої гути все ще тільки марив про теплий дим усередині, про гамір на подвір'ї.

Того ж вечора через селище пробіг хлопець із клепач-кою, вигукуючи:

— На мітинг! На гуту! Всім до одного!

— Знову, мабуть, суботник загадують? — крутив головою Митрич.

— Отих клятих партизанів і голод не бере!—вторив йому Автоном.

Партизанами прозивали всіх, хто носив сірі солдатські шинелі.

З початку громадянської війни більшість з них дійсно побували в партизанах, потім вони встигли побувати і на всіх фронтах у Червоній Армії, проте назва "партизани" залишилася за ними ще на довгий час.

На цей раз у гуті, коло ванни, крім своїх хлопців, топталось іще двоє сторонніх. Одного вже знали — Василь Павлович, секретар окружкому партії. Другий був незнайомий, одягнутий у потерту шкіряну куртку і з польовою сумкою на тоненькому ремінці, він хазяйським оком розглядався навколо.

Під вікнами баранцями закрутилися білі замети снігу, в розбиті шибки задував вогкий вітер, а дверей і зовсім не було. А робітники придивлялися до незнайомого. Він був кремезний і широкоплечий, трохи кирпатий, з маленькими, глибоко запалими очима.

— Що воно таке? — спитав Автоном.

— Мабуть, оратор,— відказав Митрич.

— Говорити — не ціпом молотити.

— А що, тобі часу немає, нехай балака, про хліб менше буденидумати.

Коли в гуту набилось уже повію людей, секретар окружкому вийшов на край помосту й гукнув:

— Товариші, ану тихо! Ви вже знаєте, що ворог розгромлений на всіх фронтах. Побили ми Колчака3, побили Юденича 4, побили Денікіна і Врангеля 5, побили Петлюру, набили й білополякам 6. Але й у самих морда в крові. Кожен гад, кожна контра щось та зруйнувала, розбила, спалила. Гадали, може, хоч цим нас доконають. Мовляв, не виживуть. Брешуть, виживемо! Впорались із одним ворогом, упораємось і з другим — з розрухою. На себе тепер робимо, а не на когось. Тільки коли всі так будуть повертатись, як ви, то доведеться нам ще тугіше затягати паски. Треба братися за гути. Доки тут блиматимуть сови? Коли серед вас немає такого, щоб узявся до справи по-більшовицькому, так я вам ось привіз товариша Свира. Він хоче працювати.

— Де? — гукнув хтось із натовпу.

— У вас на гуті,— відказав Свир.

— Ми б, чоловіче, і без тебе працювали, коли б було біля чого.

— З цього й почнемо.

— То це ти того й приїхав? — зневажливо сказав Софрон, у якого із копиці рудого волосся виглядав тільки широкий ніс.— Чи, може, капітал маєш?

— Тепер капітал — ми з вами. То тільки хазяї на гроші надіялися. Треба починати відновлювати гути. '.

— І ми так кажемо] — гукнув один із колишніх партизанів. Інші поки що сопіли й мовчки зітхали.

— Чим? — вискалився Софрон.

— Руками!

— Голими?

— А на що ви чекаєте? — спитав Свир.— Доки іржа поїсть і ті верстати, які ще можна направити, доки повитягають останні шибки? Тоді підете шукати роботи на інші заводи? Там свої знайдуться. Вони їх зберегли, вони тепер там хазяї.

— А ми хіба не берегли? Що ти нас попрікаеш? — огризнувся Митрич. — Не тебе, а нас розстрілювали дені-кінці через десятого!

— За віщо ж ваші товариші вмирали? Щоб через розбиті шибки сніг засипав ванни? А ви дивитесь та тільки підсмикуєте штани. Звичайно, зробити запальничку, олов'яну ложку чи назбирати десяток недобитих пляшок легше.

І олов'яні ложки, і запальнички робили потайки, бо це ображало гідність кваліфікованих майстрів, що зоставались у селищі. Про це треба було говорити обережно, але Свир ішов пробоєм, як танк через ліс.

— А чому саме? Чому олов'яні ложки й запальнички? Бо ви вже не здатні на більше. Ви, вже, мабуть, забули, як і пимці в руках тримати!

Рудий Софрон навіть рота розкрив:

— Диви-бо, який знайшовся!

— Геть його до біса! — гукнув іще хтось.

— Ну що ж,— продовжував Свир, не звертаючи уваги,— раз не здатні, наберемо інших, а ви тоді йдіть крутити волам хвости.

— Сам іди! — закричали вже вкрай ображені робітники.— Волам хвости! Скоріше ти забудеш, як прозиваєшся, ніж ми... Люди по сорок років видували пляшки...— І вони, ніби знову опинилися біля повних ванн, важко затупцяли ногами.

— Ми ще не забули, а от чи ти знаєш?

— Я знаю, що треба відбудувати гуту.

— Ну, що ж, і відбудуємо,— уже спокійніше огризалися склодуви,— захочемо — й відбудуємо!

— Через десять років? Коли ваші руки будуть здатні хіба щоб колоти дрова, а не вирівнювати халяви.

Знову дехто автоматично колихнув кволими руками і вже від оборони перейшов до наступу:

— А чому через десять років? Чому через десять? Через десять, може, і на світі нас не буде.

— Дайо-о-ош гуту! — ніби жартуючи, покрили всіх гуртовим голосом "партизани".— Чого заходилися торгуватись. Правильно каже товариш оратор, доки будемо мнихатись?

— А що ж, поспішиш — людей насмішиш. Треба^ обдумати,— бурмотів Софрон.

— Ну, ви собі думайте, а ми резолюцію будемо писати. Товарищу секретар, пишіть резолюцію: треба починати.., А ми готові!

їхні голоси підбадьорили і старих, на їхні сірі, в глибоких зморшках обличчя ніби враз бризнуло сонце. "Мой обдаровані, вони закричали:

— Єй-єй, пустимо, от же правда, пустимо, Василю Павловичу?

— Ще й як пустимо,— сміявся секретар окружкому.— Галопом!

— Ого, їдрі його ковінька! Я ще, брат, не таку видую четверть! — кашляючи, пискливо викрикнув Автоном.

— А я хіба не справлюсь за Гаврила? — штовхав1 його ліктем такий же дідок Ганджуля.— Він тепер у столиці, там за комісара, а я тут буду на його місці.

— Держись тоді, буржуазіат... Держись тоді, прошу пана, га,"Митрич!

Митрич, розстрілюваний "через десятого" за денікінців, ще раз прострелений махновцями7, і досі чомусь не похований, показав свій єдиний жовтий зуб, єхидно підморгнув до Свира і задоволено поляпав себе по лобі долонею.

Мабуть, це мало означати, що людина з головою, бо ті, що стояли біля Митрича, затакали і теж уже з задоволенням зиркали на Свира..."

У цей момент на редакторському столі задеренчав телефон.

Художник Самсон, що вже верхи сидів на стільці, дістав телефонну трубку, але, мукнувши двічі, зараз же передав її Кругові. Редактор поставив палець на те слово, де спинився, і, викрививши обличчя, заговорив уже в трубку:

— Я слухаю. Так, так... на Червоноград, окремий поїзд? Так, ага. Мені треба (він одним оком перелічив нас усіх, а в себе ткнув ліктем) чотири перепустки. Гаразд... От вам, Самсоне Петровичу,— звернувся він до художника,— іще один доказ: сьогодні відкривають нову залізницю в Червонограді. За дві години іде туди спеціальний поїзд. Хочете, поїдьмо, щоб наочно побачити факт.

— Ми з критиком залюбки погодились, але художник Самсон, розтягши губи в скептичну посмішку, заперечливо похитав головою.

— Ну, як хочете,— відказав уже роздратовано .редактор і знову повернувся до рукопису:

— Слухайте далі!

— "Свир став і за виконроба, і за директора, і за робітника, а головне, що брався до всього гаряче. За кілька днів заходились біля гути. Ентузіазм серед робітників почав помітно зростати, але й помітно почала зменшуватись пайка. На ціле селище було щось тільки пудів сорок борошна.

Коли в корпусі були вже вставлені чи закладені вікна ї заходились ремонтувати верстати, з центру прибула спеціальна комісія. Вона оглянула заводи, гути і визнала, що цю групу поки що не можна пустити. Такий висновок приголомшив людей.

Автоном, що збирався видувати четверть, збентежено запитав свого приятеля:

— Чому це не можна, Митричу? Митрич тільки знизав плечима.

— А ти що скажеш, Свире?

— Пустимо! — відказує Свир.— Не сьогодні, так завтра і гуту пустимо, і електростанцію пустимо! В чім справа, товариші комісія?

— Уряд зараз не може такого будівництва забезпечити,— відказують члени комісії.

— А ми самі відбудуємо!

— Заправляй, Свире,— говорить Митрич,— твоє діло мудрувати, а ти, Автономе, збирай дух, хоч одну пляшку та видуєш.

Члени комісії бачили, що люди працюють на голодний шлунок, голими руками, без технічної допомоги, і тільки покрутили головами:

— З такими засобами ви нічого не вдієте, а допомогти вам зараз нічим не можемо. Є важливіші об'єкти.

— А ти, Свире, як думаєш? — допитується Автоном. Свир подивився на обвислі канатом Автономові руки й

подумав: "Може, і правду говорить комісія?" — і відказав уже не так упевнено:

— Сміливість, товариші, городи бере!

Свир був завжди похмурий, а тепер ще більше спохмурнів..."

На цьому місці редактор ляпнув рукою по рукопису і, піднявши до нас очі, із задоволенням проговорив:

— "Завжди похмурий..." Таким і я його знав. Це, товариші, не вигаданий персонаж, жива людина з усіма смертними гріхами... "Завжди похмурий..." Таким він був і в двадцятому році, коли його прислали до мене за комісара, в артилерійський дивізіон.

— Цього самого? — з цікавістю спитав критик.

— Атож. Кремезний і широкоплечий, у шкіряній потертій куртці, він дійсно своїм чотирикутним обличчям із гострими вилицями справляв враження завжди насупленого. А може, це тому ще так здавалось, що в нього були глибоко заховані маленькі очі й завжди міцно стиснуті губи.

"Ох ти, сердитий який",— подумав я.

"Ви артилерійську службу знаєте?" — питаю його.

"Знаю,— відповідає упевнено,— колись,— каже,— за телефоніста служив у старій армії, у важкій "батареї системи "Віккерса". А ви сили ворога знаєте?" — питає вже він мене.

Так і екзаменуємо один одного. Ну, чекай, думаю, що ти заспіваєш, як я зроблю спробу "на вогонь".

У Шаргороді в той час стояла польсько-петлюрівська бригада. Місяць тривало, замирення, а за д*гнь мав знову розпочатися наступ по всьому фронту. Я запропонував Свирові, щоб краще бачити обстановку, іти з піхотою. Не кожний полюбляє такі прогулянки. Але Свир не тільки не збентежився, як це траплялось з новаками, а, навпаки, навіть надмірно вже спокійно відповів:

"Це саме і я хотів вам запропонувати. Ви знаєте, хто командує петлюрівською бригадою? Полковник Забачта, який у старій армії був у нас в батареї за старшого офіцера. Тоді він боровся за Волю проти волі, а тепер, як бачите, навпаки — з волею проти Волі".

До полку ми приїхали, коли він колонами в темній холодній млі вже виходив із Мурафи. За містечком через річку мусила б бути перша ворожа застава, але ніяких ознак її не знайшлося. Виходило, що ворог або відступив уже, або був надто безпечний.

На півдорозі до Шаргорода зустрілась одягнута в стьобану ватянку селянка. Ми, звичайно, її зупинили:

"Звідкіля?"

Говорить:

"Із Шаргорода".

"А військо стоїть у вас?"

"Авжеж,— говорить,— по всіх хатах стоять, а ви, може, наступати? Ой господи, а ми, ж і худоби не повиганяли".

Під час громадянської війни найтаємніші таємниці чомусь зразу ставали відомі селянам. Бої провадились переважно під селами або й у самих селах, тому селяни, почувши про сутичку, щоб урятувати худобу від пострілів, увесь товар виганяли на поле. По цьому завжди можна було орієнтуватись, наскільки таємниці залишились такими вже тільки в уяві штабістів.

Ні в балці, що ми її пересікали, ні по горбах довкола Шаргорода худоби не видно було.

Свир зирнув на мене з задоволенням, розтер у долонях сніжний пил і сказав:

"А раніше полковник був правильний офіцер — ніколи не проґавить".

З балки починався перший підступ до слобідки. Ми злізли з коней, наперед вийшла розвідка, за нею вилетіли на тачанках кулемети, батареї стали на позиції — і полк рушив у наступ.

Десь Далеко на околиці містечка сонливо цявкали перед сніданням собаки, по балці шугав вітер, і більше ніщо не тривожило тиші. Ми з командиром полку теж рушили пішки за цепом.

Бійцям було гостро наказано: "Без команди не стріляти".

Нараз із слобідки гримнув— постріл. Ми перезирнулись.

"Застава. Починається!" — сказав Свир.

За цим мусила б знятись перестрілка, але чомусь знову запала тиша.

Скоро двоє червоноармійців привели переляканого козака із застави. Він божився, що стрельнув той, що встиг утекти, і тут же охоче розповів, що на наступ сьогодні ніхто не чекав; бригада в містечку проводить мобілізацію селян, і на міщан накладено контрибуцію жовтими чобітьми. Мрія солдатів.

Козаки з застави, звичайно, помчали до штабу, і тепер уже видно було, що захопити ворога тихцем нам не пощастить. Я помітив, як на Свировому обличчі видувались камінцями вилиці, а брови майже зовсім закрили сірі його очі.

Цеп втягся уже в слобідку й ланцюжком на обидва боки від дороги заліг на самім схилі гори по городах.

Ми стояли з кіньми тут же, на дорозі, й напружено чекали.

З-під ніг дорога круто повертала вбік і ще крутіше спускалась на долину. Внизу, причаївшись над ставком, лежав приплюснутий до землі Шаргород. За голими деревами, крім ставка, не видно було нічого, але ми інстинктивно відчували, як ворог унизу вже метушиться біля кулеметів, як панічно запрягаються обози, як частини вже рушають нам назустріч. Ще одна мить — і шибки задрижать від тисячі пострілів.

Нараз зовсім близько в нашому цепу хтось із татарським акцентом злякано крикнув:

"Ге-е-ей, заєць!"

І тут же бухнув постріл.

Цей перший постріл наперекір нам став сигналом. Вец> цеп загримів пострілами з такою поспішністю, ніби ворог наступав уже на саме горло.

Наш план зривався.

Свир кинувся до комполку:

"Вперед!"

Але комполку з убивчою байдужістю відповів:

"Встигнемо".

Тоді Свир зирнув на мене, і я зрозумів його без слів.

Ми в одну мить опинилися на конях і по розвернутій дорозі кинулись униз. Троє ординарців летіло вслід за нами. Над головами цілим роєм свистіли кулі, вітер сік нам щоки. Промигнув, щось белькочучи, якийсь

дядько, а ми все стрибали на розпластаних конях униз. Дорога звивалась між тинами, між вербами, аж доки нарешті ми не вискочили на широку вулицю всередині містечка.

Коні, ніби по якійсь команді, зробили піввольта праворуч і піввольта ліворуч і вже по рівній вулиці поскакали в різні боки.

Я повернув праворуч, напевне, тому, що там на площі виднілася церква. Значить, там мусив бути й штаб.

За мною скакало двоє ординарців, а в другий бік за Сви-ром — один. На вулиці було до моторошності порожньо. Немовби містечко вимерло до ноги. Лише в одному місці дідок із буряками на возі щосили намагався приперти волів до паркана. Я не встиг іще подумати, чому ми розділилися на два загони, як опинився перед попівською оселею. Ворота були навстіж, і ми, як вітер, влетіли на широке подвір'я. Але й тут була та сама моторошна тиша. Мов у манежі, ми обскакали дворище і тим же алюром понеслись назад, навздогін за Свиром.

— А піхота теж наступала? — спитав художник Самсон, щось зарисовуючи на клапті паперу.

— Піхота? Вона ще десь пленталась по городах, але в той час ми зовсім забули про її існування. В голові була одна думка: "Наскочити на штаб". І це пощастило зробити самому Свирові. Він, як про це потім сам розповідав, крутнувши ліворуч, скакав по вулиці, аж доки не побачив, що пасмо телефонних дротів потяглося до білого будинку на березі ставу.

З розгону він стрибнув на затоптаний ганок. У голові, говорить, вихором пронеслася думка: "Полковник!"

Він схопився за кобуру і... тільки вилаявся: наган десь випав на дорозі. Він підскочив до ординарця і видер у нього з рук карабін. Коли вже відкинув ногою двері, ординарець крикнув:

— Товаришу военком, карабін не заряджений!

Але думати було вже пізно. Свир улетів у кімнату. Ви собі уявляєте його становище? Потім він говорив:

"Перше, що я побачив,— це хмари густого диму, які гойдалися під стелою. Мені навіть здалося, що тут хтось тільки що вистрелив і той сірий дим затуляв від мене всю хату. Я хотів уже крикнути, але що саме — я не знав: можливо, що це вийшов би якийсь рев, а не переможний крик, але я встиг помітити, що в хаті жодної душі не було. Підлога була загаджена недокурками, на столах валялися розхристані папери, а із стін звисали обірвані телефонні дроти. Вони навіть ще хиталися. Видно було, що штаб вискочив із кімнати за хвилину. Але де він міг подітися?"

Прожогом, він був швидкий, Свир вибіг назад до коней. А тут і ми прискакали. Свир тільки крикнув:

"Порожньо!" — і стрибнув на коня.'

Раптом із-за ставу, що вилискував льодом, зацокотіло разом п'ять чи шість кулеметів. Кулі, мов алмазом скло, черкали лід і сердито хуркали в нас під ногами, зацокали об кам'яні цоколі ближчих будинків. Ми стали за кузню.

"Значить, ворог тут іще",— подумав я. Позиція була в нього вигідна: наступати по льоду проти кулеметів ніхто не наважиться. Можливо, про це саме думав і Свир, бо він аж посірів, сердега.

Кулемети збільшили вогонь, бо на вулицю через паркан почала вже сипатись наша піхота. Близькість певної сили, видно, мимохіть знову

відбилась на нас. Ми так само, як і в перший раз, мовчки перезирнулись із Свиром і одним ривком вилетіли з-за кузні на греблю. Мабуть, наше бажання прорватись на той бік налякало їх більше, ніж піхота, бо всі шість кулеметів враз обернулись до греблі.

Але ми відчували тільки свист вітру в ушах, тільки хекання коней та безконечно довгу греблю.

Вистрибнувши нарешті на берег, ми інстинктивно вдарились у перший провулок праворуч. Тут десь близько під вербами клекотав кулемет. Свир кинув до ординарця: "Кричи їм виїздити на шлях і хватай" — і, не зупиняючись, поскакав далі. За першим поворотом ми раптом налетіли на купку вершників. Наша поява була, мабуть, така несподівана, що вони, хоч і було їх уп'ятеро більше, вмить кинулись урозтіч. Але один з них тут же осадив коня й вистрелив із револьвера просто в Свира. Кінь став дибки, але Свир у відповідь загримів чомусь таким зловтішним реготом, що аж мені стало моторошно.

"Господин полковник!"

Вершник розгублено озирнувся — так, ніби він своїх помилково прийняв за червоних. Я прицілився й вистрелив коневі під ноги. Його кінь застрибав на трьох.

Свир іще раз крикнув:

"Здравія желаю! — і приставив свою незаряджену ка-рабінку до полковникової голови.— Не пізнаєте? Свир, ваш телефоніст із батареї "Л". Киньте револьвер!"

Вродливе обличчя з туго закрученими в кільце вусами злісно глянуло на Свира, а рука все ще тримала грізний парабелум.

Кулемети раптом стихли.

"Руки вгору!" — крикнув уже я, наставивши наган.

Забачта, мов спійманий вовками за вуха кабан, переляканими очима зирнув по черзі на обох і сердито, не дивлячись, шпурнув від себе парабелум.

"Програли! — сказав Свир ущипливо.— Ну, злізайте, господин полковник, і марш уперед".

Того ж вечора на зруйнованій цукроварні Свир вирішив, що полковника можна використати.

"Ми вам,— каже він,— даруємо життя, але ви повинні за це написати до своїх листа, щоб вони даремно не проливали крові. Всі ж ті, кого ми захопили в полон, силою мобілізовані селяни, нехай негайно або складають зброю, або переходять до червоних під вашу команду".

Забачта злісно зирнув на Свира, потім круто повернувся і пішов до дверей, але на порозі раптом обернувся, смикнув головою і сказав:

"Гаразд, я згоден. Я згоден служити і в червоних, але про листа дайте подумати".

Можливо, коли б зранку дівчинка не принесла записки, його б одправили до штабу дивізії й на тому покінчили. Дівчинка принесла записку під сильним обстрілом із другого села від петлюрівців, в якій вони писали:

"Коли ви сьогодні не відпустите нашого полковника, ми примушені будемо розстріляти вашого комісара Пригоду, а також і всіх тих, хто після цього буде попадати до нас".

Товариш Пригода, політрук одного з наших полків, дійсно попав до полону ще з місяць тому. І щоб він був і досі живий — ніхто не вірив, крім Свира, якому він був за побратима.

Треба заставити Забачту писати листа, а ні — так "мертві не шкодять".

Пересидівши ніч у льоху, полковник погодився написати листа.

Тепер постало питання, ким переслати цього листа назад. Дівчинка, зробивши один рейс під кулями, тепер від страху не могла навіть вимовити й слова, а тільки повними сліз очима дивилася на Свира й намагалась піймати його руку. От тут і прийшла йому в голову ця безглузда думка.

Можливо, в нього була прихована надія вирвати з полону товариша Пригоду.

"Я піду!—заявив він несподівано.— Може, ще й хлопців приведу".

Узяв Свир посвідку на ім'я якогось червоноармійця і, поклавши її в стару шинелю, помандрував до ворожого табору, а вночі утік із льоху полковник. Допоміг хтось із службовців цукроварні.

Більше Свира ми, звичайно, не побачили і були певні, що він загинув.

І несподівано одержую цього дописа. Свир... Широкоплечий, кремезний, завжди похмурий... Я вже перевірив — той самий, що був колись у мене за комісара, а тепер, бачите, відбудовує завод, але слухайте як.

Круг підняв долоню з рукопису і почав читати далі:

— "Вдруге комісія приїхала в новому складі. В цей день робітники були збуджені, нервово бігали до ванн, спускались до газогенераторів, вертали назад до верстатів. Коли один із членів комісії простяг руку до маховика, щоб показати сліди іржі, машиніст демонстративно смикнув колесо. Маховик, ніби спросоння, здригнувся, блимнув шпицями під самим носом комісії і, сердито сопучи, завертівся в обіймах широкого паса.

В той же час над головами, як після хвороби, прочищаючи горло, заоктавив гудок і на десятки верст оголосив: "Пустили гу-у-уту!"

З димаря розсипався, мов сиві кучері, перший жирний дим..."

Художник, нервово розтираючи руки, закружляв по кабінету:

— Момент цікавий! — Потім, ніби застидавшись свого несподіваного пориву, знову холодно проговорив:

— Вибачте, я, здається, перебив. Читайте.

Ми з критиком перезирнулись, а Круг навіть посміхнувся куточками губ.

— "На гуті ще не було інженерів, які б знали виробництво, а старих майстрів майже всіх перестріляли дені-кінці. Із центру прислали тільки техніка, але й він виявився недосвідченим, знався тільки на машинах. Проте треба було вже заходжуватись біля виробництва. Свир ходив заклопотаний, розпитував старших, розшукував літературу.

— Книжка про пляшки і в мене є,— сказав якось Мит-рич,— але ж треба ще й сировини. Крейди треба, звьостки треба, саліфату треба, вугілля треба, навіть поганого піску — і то треба підвозити чорт йой відкіля.

Свир слухав, нахиливши голову.

— Крапля за краплею, Митрич. Дай мені оту книжку про пляшки.

Вирішили почати з тим, що мали під руками. Обладнали найменшу ванну, засипали..

— Ти був найближче до інженерів, Митричу, як воно?

— Треба на світло подивитися,— сказав Митрич,— сіре?.. Може, шо й вийде. Мішай! Добре перемішане — наполовину зварене. Мішай!

Тут же топтався Автоном. Він іще більше змарнів, руки йогб вже дрижали весь час, а кашель рвав запалі груди. Вони сопли й хрипіли так, ніби на губах у нього містилося горно, проте Автоном, як і інші, квапливо готувався прийняти перше скло. Перед ним уже стояли корито, плита, долок і катальник, а в руках, як добрий червіньковий чубук, він тримав трубку.

За десять хвилин плав був готовий, а ще через п'ятнадцять хвилин не стало Автонома.

Автоном разом з іншими майстрами дрібушки підбіг із трубкою до бота, щоб схопити на баночку скла. Довкола печі, як рундуки довкола каруселей, стояли верстати, а біля них баночники, видувальники, повертальники й од-шибальнйки. Кожен мав тії площі, аби тільки повернутись. Не більше мав і Автоном. І на цій "позиції" він мусив, як жонглер, вихопити з білого від жару бота на "баночку" розтопленого скла і, хутко його вертячи й качаючи, розмахуючи, підіймаючи, і знову опускаючи, і знову нагріваючи, видути пляшку,.чи сулію, а чи й просто склянку для води.

Автоном намагався бути спокійним, але, видно, відчував, що це вже стало над силу, і тому хвилювався ще більше. Він не боявся сунутися до

бота, але за останній час йому вже відмовляли служити й ноги: вони тяглися за ним, як поперебивані, а тут плутатись так само небезпечно, як совати руку в маховик.

Все-таки скло він вправно перекинув до катальника, радісно набрав повні груди затрученого випарами сірчаної кислоти повітря, підморгнув до Митрича й почав дути в трубочку. Маленька сіра "пулька" почала пухнути, як червоний помідор, і відбиток вікон з перепльотами вже поплив по її блискучих боках. Автономові сірі щоки теж чимраз більше розпиралися, і він, у цьому творчому екстазі, хотів іще раз перевести очі на Митрича: "Дивись, мовляв, я ще й не таку видую..." І в цей момент відчув, як хвиля кашлю несподівано підкотилась до горла. Йому аж потьмарило в очах.

Автоном захитався. Він хотів уже вихопити з рота трубку, але кашель випередив його, може, тільки на волосок.

Він кашлянув з такою силою, ніби всередині лопнула в нього сулія. Від кашлю здригнулися, як дві зламані шпиці, руки, трубка з склом згори шугнула вниз і, мов язик полум'я, впала на голову одшибальниці, що за крок сиділа від нього з косариком у руках. Біла косинка одшибальниці вмить взялася димом. Від раптового болю дівча одчайдушно крикнуло. Всі оглянулися. Автоном, схилившись на куляску, стояв непорушно. Очі його вийшли з орбіт, а з грудей, як із натиснутого міха, шипіло повітря. Раптом він підкинув до коміра руки, витяг щосили тонку, в зморшках шию і, як мішок з кістками, повалився на поміст.

Над трупом посинілого Автонома найважче зітхнув його приятель Митрич. Сором'язливо він скинув сльозу і тихо проговорив:

— Скажи ж, Автономе, на тім світі товаришам: недаром умирали... бачив сам, що пустили... Тільки, брат, з'їв тебе капітал.

Тут же Митрич обернувся до печі, потер лоба й спитав:

— Як там із лодками? Піни до чорта.

Автонома поховали вперше в селищі по-радянському: без попа, але з гарячими промовами товаришів, і замість хреста насипали на горбку гору із битих пляшок.

Митрича призначили за старшого майстра, визначили йому по п'ять фунтів хліба на тиждень, а всім іншим — по чотири, і гута зайняла місце серед вісьмох процентів відновлених на Україні заводів. Навіть Софрон сказав: "До-п'яли-таки!"

— Значить, буде-таки діло, товаришу Софроне? — сказав Свир. Софрон чекав на першу партію пляшок, що мали зараз витягти з гарту. На Свирові слова він повернув на схудлих в'язах руду голову, розтулив губи і, гадаючи, що поблажливо посміхається, прорипів:

— Ох ти ж, видно, і сучий син!

Коли вийняли з гарту першу пару, всі, хто був коло печі, трохи зніяковіли. Зелені, мов пара огірків, пляшки міцно притиснулись одна до одної своїми теплими бочками й розлучатись не мали ніякого бажання. Вийняли ще з десяток.

— Ось нарешті як жива,— проговорив, аж захлинаючись від задоволення, Митрич і любовно погладив шорсткою долонею прищувату пляшку по гладенькій шийці.— Ах ти ж, моя чепурушечка, куди ж ми тепер тебе направимо, кому тебе покажемо!

— У столицю пошлемо,— сказав перебирач із гордістю, готуючись до першої прийомки.

Свир стояв збоку, і його схудле обличчя, що спочатку було розцвіло, з кожною новою пляшкою щораз виразніше відбивало тривогу. Пляшки були поприщені від шийки до дна білими пухирцями, мов насінням з

дині. Щоб остаточно переконатися, він узяв одну, із звернутою набік шийкою, і легенько стукнув об другу.. Пляшка дзенькнула і на маленькі друзки розсипалась під ноги.

Митрич злякано зирнув на Свира, потім на скельця, потім знову на Свира і— винувато закашляв.

— Таке й раніше траплялось. Мабуть-таки, звьостки передав або ж саліфату... За п'ять років можна й забути, а в книжці вже не вчитаю: дрібно дуже друкують.

Свир узяв Митрича за лікоть і лагідно проговорив:

— Нічого, Митричу, і Ленін сказав: "На помилках учаться".

— От, бач, розумний завжди так скаже.

— А все-таки книжку дай мені. Може, я вчитаю, а там і інженера тямущого пришлють. Рахуй, хлопці, завтра ж відішлемо.

— Авжеж,— відказав Митрич, показуючи свій жовтий зуб,— ось, мовляв, вам хоч і поганенька пляшка, так своя власна, не купована.

Свир, забравши від Митрича книжку, яка починалась з тринадцятої сторінки, почав просиджувати над нею довгі зимові вечори, затуляючи каганець від холодного протягу в розбиту шибку. На тридцять сьомій сторінці він знайшов те, чого так довго шукав. Коло малюнка, схожого на ручну англійську гранату, було надруковано: "Механічне виробництво дивує головним чином своєю надзвичайною простотою і чіткістю всіх процесів. До величезної ванни, де міститься близько шістдесяти тисяч тонн розтопленої маси скла, збоку приставлена ціла система апаратів, що звуться "системою Лінча". З вагонів, що під'їздять до самого заводу, вугілля грейферами приставляється в генератори, а генератор уже сам подає газ у піч. Таким же способом приставляється у

ванни й засипка для скла. Коли весь плав обертається в річку> тоді довгаста, схожа на грушу, гуля механічно видавлюється з ванни й попадає в першу форму, де й намічаються вже неясні, грубі натяки на пляшку. Форма сунеться далі: знизу піднімається товста голка і пробиває дірку в шийці. Далі форма робить оборот на сто вісімдесят градусів, і пляшка починає витанцьовувати на столах, підпадаючи по дорозі відповідному тисненню повітря, яке і поширює форми. Із обіймів одної форми скло переходить до другої, чимраз більше набираючи вигляду справжньої пляшки, а ще через хвилину вона, червона, летить уже по стрічці в піч на гарт.

Частини машини діють так само розумно, як і людина".

Свир учився в сільській школі тільки дві зими, а підрісши, наймитував по панських економіях, потім працював у Луганську 'на заводі чорноробом, аж доки не забрали до армії, де він служив рядовим. На фронті став членом партії більшовиків, був у Червоній гвардії, у Червоній Армії, а коли вигнали з України білополяків, його послали на цю гуту. Досі він не мав часу подумати про одруження, так нежонатим і сюди приїхав. Як усі не дуже письменні, він читав уголос, хоч у холодній кімнаті, крім нього, нікого не було. Маленькі сірі' очі заблищали гарячими вогниками.

— Да-а,— проговорив він, потираючи задубілі руки,— буржуазія вміє заробляти копієчку, а нам доводиться голими руками. Ех, якби сюди таку "Лінчу": кидай, мамашо, і нам пляшечки, на Совєцьку республіку!

Він знову спустив очі на книжку й дочитав сторінку: "За кожну хвилину машина "Лінча" випускдє по п'ятнадцять пляшок..."

А в нас що за робота? Сльози, а не робота!

Якось Свир почув, як Митрич свариться з перебирачем.

— Чого це ви не поділили?

— Коверзує, мов тобі старий режим,— пирхав Митрич.— "Ця кривобока, ця поприщена". Треба ж соображати, доведеться продавати — що ми вторгуємо?

— Правильно, Митричу,— сказав Свир.— Нічого ми не вторгуємо за наші пляшки, бо вони нікуди не годяться. На холостому ходу працюємо!

— Тобто як?

— А так, Митричу: поту багато, а толку мало. Митрич пошкріб у сивій голові чорними пальцями й проговорив заморочено:

— Я хоч технічесько, можна сказати, й неграмотний, а все ж таки у книжці вичитав, що ми й досі видуваємо пляшки точнісінько, як видували колись єгипетські раби. Виходить, що ми хоч і завоювали для робочого волю, а рабської праці ще не позбулись.

— Машини треба ставити, Митричу, перекидати гуту треба.

— Та ти так зразу не блискай. Що значить машини?

— А ти своїм животом скільки видмеш?

— Я? Зрівняв! Я й тисячу видму, а от коло мене стоїть Ганджуля, так той і кашляє, і чхає, і, вибачте на слові, весь аж потом сходить, а більше семи сотень не видме. Скажена робота.

— От бачиш, а єсть така машина, "Лінча" називається, так та за день викидає сім тисяч пляшок одна в одну, і людей майже зовсім не треба.

Митрич роззявив рота, схилив набік голову і глянув на Свира так, ніби перед ним стояв не директор, а якийсь фокусник.

— Сім тисяч, кажеш? А хто ж біля неї ходитиме? Ти не знаєш, як в нас колись один видумав таку форму, що сама викидала. Ну викидала-викидала, доки й самої на смітник не викинули. Уже ж ти Софрона не перевчиш або хоч і мене? Тридцять років уже як дуємо.

— Перевчимо, аби тільки хотіли,— відказав упевнено Свир.— І до школи, якщо хочеш, пошлемо.

— Ні, годі, мені вже ближче до Автопома.

Чутка про те, що Свир щось затіває знову, рознеслась по всій гуті, як дим. Говорили про нові машини, про перебудову корпусів, але до пуття про це ніхто сказати не міг. Сам Свир на той час поїхав до столиці. Ті ж відомості, що їх добув Митрич, були занадто обмежені і тільки давали простір для фантазії. Комсомольці раділи, Софрон лаявся, а Митрич розгубився.

Свир повернувся із столиці з інженером. Він уже був немолодий, звали його Михайло Іванович.

Митрич зразу ж звернувся до нього з своїми сумнівами:

— Ви людина освічена, кажуть, і раніше працювали на гуті, скажіть же, як воно буде, коли поставлять нам машини. Що ж тоді будуть робити наші склодуви? Люди, можна сказати, з цього тільки й живуть.

— Командуватимуть машинами,— відказав інженер,— як ними тепер командує майстер.

— Легко сказати: командувати. Вам-то добре, що вас змалку вчили, а постав мене командувати, так я ту машину зразу в гроб зажену.

— Вивчишся. Аби охота. Митрич зітхнув:

— Що ж охота, а чи голова в мене соответственна? Або взяти Софрона. Він на ту букву дивиться тобі, як на вошу. От і вивчи його.

Комсомолець Васюта Малай, що слухав їхню балачку, попросив інженера розповісти про машини на загальних зборах. Інженер погодився.

Митрич стояв розгублений і все ще замислено длубав чорним пальцем у сивому покосі бороди, а коли інженер пішов із цеху, він наздогнав його аж біля воріт і, ніяковіючи, сказав:

— А все-таки, Михаиле Івановичу, не віриться мені, щоб і в нас таке можна було запровадити. Наука потрібна. Мабуть, не той.., не погодяться. Пробували вже машини.

На зборах Свир, перше ніж почати своє слово, обвів робітників примруженими очима й хитро посміхнувся.

— Я, товариші, буду за живий вопрос задівати.

— Задівай! Такий ти вже, мабуть, уродився,—сказав Митрич.

Біля нього стояв старий Ганджуля і купка молодших майстрів. Софрон із своєю компанією топтався позаду.

— Треба механізувати гуту, товариші!

— Тут і одної машини ніде приткнути.

— Правильно, Митричу, ця.гута вже віджила своє. Раз життя пішло на нову лінію, значить, і працювати треба по-новому.

— Для тебе вже мало цього? — гукнув Софрон.

— Мало, товаришу Софрон. І для вас мало. У нас же з вами тепер яке господарство. Аж до Тихого океану!

Софрон блимнув очима з червоними прожилками, оглянувся на сусідів, чи й інші чули? Таке сказав: "До Тихого океану!" Але люди зосереджено обдумували почуте. Не знайшовши більше що відповісти, він буркнув, аби його було зверху:

— Балакай!

— Далі так працювати не можна. Ми ж на збитки робимо. Виходить, аби тільки щиталось, що є гута, а користь державі яка від цього?

— Нехай держава й робить нові гути.

— Держава допоможе, а коли ми свідомі, так мусимо самі взятися. Це ж для нас робиться, а не для якихось там капіталістів... Чи ви і досі цього не розумієте?

Хлопці, що гуртувалися біля Васюти Малая, збуджено загомоніли, замахали руками.

— Правильно каже товариш Свир! — подав голос Ма-лай.— Правильно, про яке життя загадували, таке треба й робити!

— Щоб знову на пайок? — огризнувся Софрон.

— До цього нам не звикати, дядьку Софрон, а от як машина буде за вас працювати, не один пайок заробить.

— Така, як ото форма була! Ідіть десь-інде бавитись машинами, а ми годувались тим, що видували, будемо видувати і далі.

— Так уже бог створив — щоб хліб "у поті лиця заробляли,— підтримав його хтось з гурту.

— Злий ваш бог,— відказав Малай,— не згоден я дурно піт проливати, коли можна машину заставити. До біса розвалити цей курінь!

— Голови скоріше вам порозвалюємо, ніж ви гуту. Понаставляєте машин, а вони попсуються, та й дивися на них.

— Я гадаю,— сказав Свир,— що тут інша причина. Дехто боїться, мабуть, що тоді залишиться без роботи.

— А що ж, вірно. Софрон, приміром, зараз майстер, і непоганий.

— А підучиться біля машини — стане ще кращим. Всіх перевчимо, всіх до одного.

— Молодий ще дуже! — кричав уже гнівно Софрон.— Раз бельгійці не могли нічого вигадати, так куди нам, голоштанькам. Де ми грошей стільки візьмемо?

— Бельгійцям і без машин ти гроші заробляв 8.

— Ото ж бо: нема грошей, сиди й не рипайся!

— Може, ще й могоричу попросити?

— А що ж, було, й могорич ставили. Нам сили не позичати.

— Оцю силу коли з умом використати, так не одну, а десять гут можна перебудувати,— почулося від дверей.

Всі озирнулись. До столу йшов Василь Павлович, секретар окружкому.

— Чув, чув, товаришу Софроне, як ти та й *ще дехто будуєте соціалізм,— сказав він, обернувшись.— На бельгійців за чарку сил не шкода було, а як Радянська влада дає вам цілу гуту, цілу державу, так ліньки й пальцем поворушити? Ні, товариші, ми мусимо жити вже не тільки сьогоднішнім днем, а й заглядати вперед. Для того й революцію робили. Нам було важко, нехай буде дітям легше. Товариш Малай правильно ставить питання.

Митрич все ще мовчав, тільки перешіптувався з Ганджу-лею, але видно було, що з Софронових балачок і він був невдоволений.

Коли всі вже вибалакались, Свир поставив на голосування дві пропозиції, першу Малая: "Приступити своїми силами до перебудови гути" — і другу Софронову: "Вважати перебудову гути передчасною".

— Тільки попереджаю, товариші,— сказав Свир,— стару гуту, як нерентабельне підприємство, уряд може закрити..."

Художник, що не моргаючи дивився на рукопис, тривожно скинув на мене очі, і я помітив, як по його обличчю пробігли тіні, мов від хмарки. Може, в його уяві вже складалася картина, як останнє сиве пасмо диму тане на засмаглих устах порепаних димарів, а тисячі очей усе ще дивляться на верхи, як люди перед смертю на вечірній промінь, що згаса для них назавжди.

Під вікном затрубив клаксон. Редактор поморщився й сказав:

— Подивіться, чи то не по нас уже?

Я визирнув у вікно. По кам'яній вулиці міста наперегони мчали повні пасажирів одутлі автобуси й легкові машини, і, як обривки чогось давно минулого й тепер недоречного, між ними ще плутались із своїми неоковирними дрожками візники.

З обох боків вулиці, ніби весь час кудись поспішаючи, по тротуарах нервово й напружено коливався чорною бахромою невгомонний натовп. "Машина з округлими нікелевими дугами спереду радіатора стояла по другому боці, і шофер, поринувши у доху з оленів, когось викликав механічним натискуванням на клаксон. Я сказав про це Кругові.

— Така не по нас,— відповів він і продовжував читати далі: — "Якраз у цей самий час сповістили телефоном, що на заводи їде закордонна робітнича делегація. Збори захвилювались і відклали питання до іншого разу.

Делегація знала вже про героїзм робітників гути під час громадянської війни і про те, в якому стані гута була ще рік тому, щиро захоплювалась свідомістю і самовідданістю радянських робітників. Свир вирішив показати гостям майстерність склодувів. Гості, побачивши їхні багрово-сині обличчя, коли вони видували їм пляшечки на гостинець, тільки похитали головами:

— Совет гут, завод не гут, некарош,— сказав один, теж робітник.

— Нехороша гута? — їіерепитав Митрич.^— А де ти кращої візьмеш? Зате у нас Совєцька власть, а у вас капіта-лістіческая.

Гості через перекладача відказали:

— Це правда, Радянська влада — це дуже добре, а погано й досі видувати животом пляшки. Треба механізувати заводи.

Митрич озирнувся на своїх так, ніби хотів до них сказати: "Чули? І цей туди!" І, орудуючи своїм жовтим зубом, мабуть, для більшої зрозумілості, теж зашепелявив:

— А коли наш гут зробить ошень машин, справді діло буде? Наші хлопці зможуть ходити біля них? Я чому вопрошаю, бо таких машин ще не бачив. Тільки ти, товаришу камерад, не бреши, тут тобі не буржуазні капіталісти й експлуататори.

— Для чого нам брехати,— відповів той же робітник.— Нам дивно, що ви витрачаєте стільки задарма енергії.

—— Таку спадщину буржуазія нам залишила,— сказав Свир.— Як кажуть: рада б душа в рай... але не все зразу.

Митрич і навіть Софрон від задоволення показали йому свої беззубі ясна і вже до себе заговорили:

— Чув, як стругнув? Мабуть, образився, що вченого вчать, а з серця людина завжди правду ріже.

Потім Митрич підійшов ніби ненароком до Свира:

— А ти, Петровичу, правильно зрізав їх. Самі знаємо, що з доброго плота добрий кіл. Наша таки гута не дуже гут, як ото вони кажуть. Слова нєт, що краще машинізовані заводи, хіба я цього не розумію? Хоч я чоловік, кажу, тех-ніческо й неграмотний, але ж, Петровичу, їхній буржуа-зіат даром цього нам не дасть і не покаже. Значить, грошей усе-таки треба, а де ти їх візьмеш зараз? От вопрос!

— Раз треба,— відказує Свир,— так і гроші будуть. Тільки й нам треба прикласти руки.

— А я хіба що кажу? Тільки дивіться, хлопці, бо нам, беззубим, і на сухому здається мокро, а вам усе море по коліна.

Коли від'їздила делегація, склодуви на прощання сказали:

— Приїздіть через рік, тоді й подивитесь на наші гути: гути будуть гут гутами.

— Гут, гут,— відказали делегати й помахали капелюхами.

Наговорившись про несподіваних гостей, на гуті продовжували видувати пляшки, надолужуючи все тими ж легенями. Проте на других же зборах, як не кричав Софрон, Митрич таки переконав людей, що Свир говорить правду: треба заходжуватись біля перебудови, а Софрон уже вижив із ума. Васюта Малай був ще більш непримиренним, він навіть обізвав Софрона гідрою контрреволюції. З цим погодилась більшість склодувів і винесла постанову:

"Беручи до уваги, що старі форми виробництва стають на перешкоді до соціалізму, приступити до механізації гути".

— Ну, а тепер,— сказав задоволений Свир,— можна і проект нової гути показати.

— Уже встиг? — аж ляпнув об поли Митрич.— Ну й бистрий у нас директор. З таким самі руки просяться до роботи. Оце вона така? З цього б і починав; ба які вікна, як у церкві.

Надивившись на проект, склодуви тепер уже самі підганяли адміністрацію, щоб скоріше починали..

Нову гуту заклали поруч із старою, працювали хоч більше надурочно, але залюбки, і через рік вивели вже під дах.

За цей час Свир з групою інженерів устиг уже з'їздити за кордон і закупити потрібні машини. Трапилось так, що саме коли він повернувся, в Донбас знову приїхала делегація робітників. В окружній профспілці пишалися першою, в їхній окрузі народною будовою, і тому гостей знову привезли на гуту.

На той час Донбас уже схожий був на ескадру в морі. Дим тягся поволоками по блакитному небу до самого обрію.

Голова профспілки, який супроводжував делегацію, підморгнув до гостей і з задоволенням сказав:

— Своїми силами, товариші! Майже голими руками. Гості закивали головами. Те, що вони побачили в дорозі

не один, а вже десятки оповитих димом заводів і терикони^ ків біля шахт, було для них приємною несподіванкою. З таким настроєм вони прибули й на гуту. Перед ними стояв майже закінчений величезний корпус нової будови, а ті, що вивели його своїми руками, повні гордощів, групами сходилися на подвір'я. Голова профспілки познайомив гостей з директором:

— Я уже розповідав, ентузіаст! ~*

Свир ніяковів, але руки потискував по-дружньому, так що дехто навіть угинався. Виявилось, що у складі делегації були й англійці.

— А я оце недавно був у вас,— сказав зрадівши Свир.— Знайомився і з вашими гутами. Ми кращу зробимо. У вас там машини вороги робітникам, а в нас друзями будуть.

Гості здивовано вставилися на Свира.

— Не розумієте? На нас будуть робити, а не на капіталістів. Побачив я ваших буржуїв, правильно малюють,— і він показав на плакат.

Гості посміхнулись і закивали головами:

— Чемберлен 9, Чемберлен!

— Як тільки ви і досі терпите цих павуків? Нам потрібно було роздобути проект "каналу Фурко". Ваші ж фірми не хочуть торгувати з більшовиками, а почули, що ми з грішми,— будь ласка. "Ми недорого візьмемо".— "Скільки?" — питаю. "П'ятдесят тисяч фунтів стерлінгів". По-на-шоМу це значить,— п'ятсот тисяч золотом.

— П'ятсот тисяч! — аж присів Митрич.— Півмільйока? Бога в них у животі немає!

— І не за машину, а тільки за сам секрет. Я до інженерів, до техніків, мовляв, ви хоч і Другого Інтернаціоналу 10, але все-таки демократи...

Дехто з гостей почервонів, голова спілки непомітно смикнув Свира за піджак. Свир знизав плечима:

— Нехай червоніють, я не дипломат.,. Може б, кажу, допомогли. Гроші ж все одно підуть не до вашої, а до хазяйської кишені. "Ол райт", — кивають головами. Значить, все в порядку, плати. Ех, товариші закордонні рабочі, та в нас би такого інженера за очко і в конверт. Останніх слів перекладачка із соромливості не переклала. Питаю тоді своїх інженерів: "А може, самі спроектуємо? Шкода ж віддавати цим серам півмільйона робітничо-селянських карбованців". Інженери наші подумали-подумали і кажуть: "Справді, шкода народних грошей". Бачите, товариші закордонні робочі, які у нас інженери. "Хитрого нема нічого,— кажуть,— можна спроектувати". Думаю, звичайно, спроектуєм, чотирнадцять держав розбили 11, а то щоб якогось Фурка не осилили. А

вже як спроектуємо, тоді держіться, чортові буржуї, і в Британії, і за Британією, бо цей "канал" дістане й туди.

Голова спілки знову смикнув Свира за піджак і, щоб він, бува, ще щось не сказав такого, бо гості уже перезир-кувались здивовано, голосно сказав:

— Може, хочете ближче подивиться на будівництво? Двоє, які весь час мовчали, підійшли до колони і ножиком почали копирсати сірий бетон.

— Кріпко, кріпко!—закричали з гурту.— Для себе будуємо.

Гості постукали— ще щеглину об цеглину, вони гули як добре випалені і навіть після міцного удару залишилися цілими.

— Гох, більшовик! — сказав один, нарешті посміхнувшись.

Склодуви не могли вже далі витримувати тиску солодких гордощів і голосно крикнули:

— Ура!

Гості й собі розставили руки й крикнули:

— Хорош рабочий совєт, пожалуйста!

Митрич,— він за цей рік устиг загубити свій єдиний зуб,— підійшов до одного наймолодшого гостя, поляпав його по спині й сказав:

— Хорошо, товаришу камерад, значить — гут! Тільки менше вірте своїм буржуям, тоді ще більше буде гут.

Коли нарешті в цехах були поставлені нові машини, Митрич, зустрівши Свира, сказав:

— У тебе, Петровичу, не голова, а я тобі скажу, просто комячейка. Ну глянь, які мадами стоять. І дістали ж... Ганджуля й жінку став уже Лінчею кликати.

— Отепер, Митричу,— сказав Свир,— і працювати буде охота!

— Авжеж, аби тільки голова була соответственна. Тільки, дітки, мабуть, уже самі будете працювати. Я оце з'їв останнього зуба та й думаю; "Мабуть, і подивитися не доведеться, як ця мадама за мене буде надуватись".

Що ти, Митричу, лазаря співаєш?

— Автоном все мені сниться. Кличе...

— Автоном почекає, а ти на Жовтневі свята нам іще пустиш машину, а потім і на відпочинок. А зараз ходімо краще до корпусу.

Нові цехи заливало жовте світло осіннього сонця. Воно, ніби бавлячись, миготіло іскорками на мідяних цвяшках, на нікельованих пружках. В сонячному сяйві круглі машини, мов рясні грона винограду, пишалися коло ванн і всіма своїми блискучими гвинтиками відбивались у білих плитах підлоги. Довкола них навшпиньки ходили робітники і любовно й боязко облапували кожний гвинтик, кожну деталь. Не було видно поміж ними тільки рудого Софрона. Коли він інколи крадькома зазирав у двері, молоді хлопці обертались і роздратовано гукали:

— Ну що, Софроне, молебні наймаєш, щоб на нас мор наслати?

— Може, і наймало, почекайте, побачимо, чим скінчите,— огризався Софрон і втікав, як вовк до лісу, до старої гути, що, мов жебрачка, ще стояла у дворі.

Митрич дивився йому вслід і, зітхаючи, говорив:

— А разом наймалися, разом і поженилися. Сорок років трудилися... Кому, для чого? А як для себе — вже й розуму бракує: чортом на товариша, а хочуть же, щоб і для нього краще... Ех, мабуть, у ті кляті пляшки і весь розум видули. Тебе, дурня, бельгійці вже давно б розщитали, а він іще "чим скінчиться"!

Ждали Жовтневих свят, щоб у цей день урочисто пустити нові гути. "Партизани" щодня ходили з інженером на виучку і вже сміливіше підходили до машини. Васюту Малая, Ганджулю й ще трьох послали навіть до спеціальної школи в столицю, а Софрон став тікати від нової гути ще більше.

Він перестав уже зустрічатися навіть З Митричем, але до Жовтневих свят теж готувався, хоч знали всі, що Софрон зап'є, як і кожного року, і буде ридма ридати під старою гутою, проклинаючи ті ж сорок років, що проклинав їх і Митрич..."

На цьому місці редактор Круг спинився й сказав:

— Ну, а далі людина, щоб не фантазувати, використала свій допис до столичної газети. Може, скажете, Самсоне Петровичу, що й це ще не факт?

Художник увесь час сидів, вигнувши спину, і нервово ковзав нігтем по зубах. На запитання редактора він відкинув голову на спинку крісла й тихо сказав:

— Ну, читайте.

— А що то за допис? — запитав критик, підходячи до столу.— Читав, читав уже і ще залюбки послухаю.

В цей час до кабінету ввійшов кур'єр і, поклавши перед редактордм пакет, проговорив:

— Машину подано.

— Добре,— відповів редактор.— Ну, що, поїдемо зараз? Ми з критиком запротестували. Залишилось якихось дві

сторінки, і на цьому кінчався рукопис. Художник теж проговорив:

— Тут займе не більше п'яти хвилин.

— Гаразд,— відповів редактор,— скажіть, щоб машина почекала.

Коли кур'єр вийшов, редактор вийняв із конверта чотири червоні квиточки і, поклавши один собі до кишені, два передав нам із критиком, четвертого, глянувши збоку на художника, поклав на столі.

Доки редактор витирав губи після випитої склянки води, художник, тарабанячи по столу пальцями, між іншим, взяв четвертий квиток, окинув його скептичним оком і лінькувато почав гострим кінчиком чистити собі нігті. Круг ледве помітно посміхнувся кутиками губ і сказав:

— Далі описано одне із засідань сесії ВУЦВКу12. "...Надзвичайний ентузіазм у залі викликав виступ директора скляних заводів товариша Свира (це, товариші, враження кореспондента). Він, соромливо обсмикуючи чорненький френч, розгублено зійшов на трибуну і плутаючись почав говорити про значення хімічної промисловості в нашому господарстві.

Депутати, стомлені десятком попередніх промов, хоч і намагалися бути уважними, але розпарене повітря вимагало надмірних зусиль, і в залі почав прохоплюватися говорок, від чого доповідач ще більше губився. Нарешті він закінчив, так би мовити, вступ і перейшов до викладу конкретних фактів. Голос його задзвенів уже твердіше і переконливіше.

— Тиждень тому, товариші депутати,— сказав тов. Свир,— в день Жовтневої річниці, ми урочисто відсвяткували пуск механізованих скляних заводів. Товариші, наші мрії обернулися в дійсність. Ми вже твердо стали на шлях індустріалізації. Хто ще вчора міг без зухвальства подумати, що на місці облуплених, беззубих, розвернутих гут сьогодні будуть красуватися залізобетонні заводи, найкращі в скляній промисловості на всю Європу! Ми можемо тішитися цими заводами не тільки тому, що вони найкращі на всю Європу, але й тому, що їх спроектували й збудували наші радянські інженери, наші донецькі хіміки, наші українські робітники.

Говорок у залі ущух. Депутати поволі почали вище підводити голови і уважніше вслухатися в його слова.

А він говорив далі:

— Коли старі гути були справжнім пеклом, де все робилося людськими ногами, руками, легенями, навіть зубами, що виганяло з робітників річки поту, то тепер, товариші, механізовані заводи сміливо можна назвати палацами праці! Зараз усе це робить система машин, а людині зосталось тільки ними керувати. Робітник тепер не раб виробництва, а його володар!

Товариші! Ми не тільки спорудили завод, але вже й не потребуємо довозу закордонної пляшки — її вже витиснула ось наша, радянська! І цих пляшок ми тепер будемо давати на рік сімдесят мільйонів. Точнісінько!

— Ого! — прохопилось у когось із депутатів. Зал засміявся.

Товариш Свир обвів здивованими очима депутатів, йому здалося, що його словам не ймуть віри, бо, справді, цифра була нечувана. Він пересмикнув плечима:

— Я, товариші депутати, не брешу! Ми теж спочатку не вірили, а потім повірили, бо факт! Так я вам ще більше скажу — наша радянська пляшка тепер краща за довізну. І цьому не вірите? Так дивіться!

Товариш Свир несподівано вихопив із кишені штанів пляшку і гордо, як булаву, підніс над головою. Пляшка була звичайна — стовбовата, з рівною шийкою і справді гладенька, без жодного прищика, без помітних швів і задирок. В її блискучих боках, як у зеленій воді, відбивалися триярусні люстри, вигнуті дугами вікна з тонкими рамами, стрункі колони стилю ампір 13, червоні знамена і розмальовані узорами стіни, великі портрети у золочених рамах і голови депутатів — весь зал. Було враження, що доповідач на доказ зараз брязне пляшкою об паркет, але він продовжував дивитися на неї закоханими очима...

Тиша тривала не більше одної хвилини, потім зал стрепенувся, сотні рук вихопилися над кріслами..."

Редактор Круг підняв аркуш, перевернув його і, ляпнувши долонею, сказав:

— І... на цьому повість кінчається. Тепер їдемо одкривати нову залізницю.

Художник ніяково підвівся, переламав між пальцями сірник і проговорив, дивлячись у вікно на вивіску з великих літер ВРНГ:

— Крли ви гадаєте повернутися назад?

— Сьогодні ж, і не пізніше восьмої години,—відповів редактор, надіваючи кепі.

Художник переступив з ноги на ногу й розгублено сказав:

— Тоді дозвольте й мені,—і, поклавши червоний квиток до кишені, попереду нас пішов до машини.

Харків, .1927

1 В Р Н Г — Вища рада народного господарства — організована на Україні 1922 р. для управління4 промисловістю республіки; у 1932 р. була перетворена на наркомат легкої промисловості.

2 Мене просто дивує, як ви й досі не можете зрозуміти, що ви своїм формалізмом, своєю школою тягнете революційне мистецтво назад.— В цих словах, як і в наступній розмові критика, редактора Круга і художника Самсона, автор у художній формі відобразив ту атмосферу суперечок і дискусій, що панувала в мистецьких колах у другій половині 20-х років навколо питання про роль мистецтва і ставлення митців до радянської дійсності.

3 Колчак Олександр Васильович (1874—1920) — адмірал царського флоту, один з керівників російської контрреволюції. У листопаді

1918 р. очолив об'єднані білогвардійські сили Сибіру і на Далекому

Сході, де встановив військову диктатуру. Після розгрому колчаківщини

його було розстріляно за вироком Іркутського ревкому.

4 Юденич Микола Миколайович (1862—1933)—глава контрреволюції на Північному Заході Росії під час громадянської війни 1918— 1920 рр. Восени 1918 р. емігрував у Фінляндію, потім в Естонію, де в липні 1919 р. очолив білогвардійську Північно-Західну армію, що наступала на Петроград, і увійшов до складу створеного при сприянні Великобританії контрреволюційного Північно-Західного "уряду". Після провалу походу білогвардійців на Петроград (жовтень — листопад

1919 р.) залишки розбитої армії Юденича відступили в Естонію. 1920 р.

емігрував до Великобританії.

* Врангель Петро Миколайович (1878—1928) — барон, генерал-лейтенант, керівник контрреволюції на Півдні Росії під час громадянської війни. В грудні 1919—січні 1920 р.—командуючий білогвардійською Добрармією. Після краху врангелівщини втік за кордон, де вів активну антирадянську діяльність.

6 ...н абили й білополяка м.— Йдеться про розгром білополь-ських інтервентів на Україні в 1920 р.

7 Махновці^ учасники контрреволюційних анархістсько-куркульських банд на Україні в 1918—1921 рр., очолюваних Нестором Івановичем Махном (1889—1934), який після розгрому махновщини втік за кордон, де продовжував антирадянську діяльність.

8Бельгійцям і без машин ти гроші заробля в.— йдеться про бельгійських капіталістів, які в Донбасі і Кривбасі володіли багатьма шахтами і промисловими підприємствами.

'Чемберлен Невілл (1869—1940) — англійський державний діяч, консерватор. В 1924—1929 рр.—міністр закордонних справ, У 1937—

1940 рр.—прем'єр-міністр Великобританії. Політика уряду Чемберлена сприяла розв'язанню другої світової війни.

10 Другий Інтернаціонал — міжнародне об єднання соціа-

лістичних і робітничих партій. Тут йдеться про Другий Інтернаціонал

опортуністичний, який проводив політику класового співробітництва з

буржуазією. На початку другої світової війни Другий Інтернаціонал

як міжнародний центр припинив своє існування. У червні 1947 р. на

Цюріхській міжнародній конференції соціалістів Другий Інтернаціонал

був відновлений і став провідником гнгло-американської імперіалістич-

ної політики щодо СРСР і країн народної демократії.

11 ...чотирнадцять держав розбили...— йдеться про пе-

ремогу радянського народу, Червоної Армії над чужоземними інтер-

вентами в роки громадянської війни.

12 В У Ц В К — Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет.

13 Ампір — стиль пізнього класицизму в архітектурі і прикладно-

му мистецтві. В архітектурі, зокрема, відзначається використанням елементів раннього грецького та єгипетського мистецтва, зверненням до традицій Стародавнього Риму з його прагненням до строгої величі й помпезності.